

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Інститут математики, економіки і механіки Одеського

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра соціальної і прикладної психології

повна назва кафедри)

Д и п л о м н а р о б о т а

магістр

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

на тему: **«Психологічні характеристики конфліктогенності курсантів
факультету ВМС ОНМА України»**

«Conflict potential as a psychological characteristics of cadets Naval Academy»

Виконала: студентка денної форми навчання
спеціальність 6.030102 Психологія
Руденко Вікторія Дмитрівна

Керівник к.психол. н., доц. Коваль А. Ш.

Рецензент к.психол.н., доц.. Яковенко С.І.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ _____ від _____ р.

Завідувач кафедри

_____ Подшивалкіна В. І.

(підпис)

Захищено на засіданні ДЕК № _

протокол № _ від _____ р.

Оцінка _____ / _____ / _____

(за національною шкалою, шкалою
ECTS, бали)

Голова ДЕК

_____ Чернявська Т.П.

(підпис)

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНЕ ПОЛОЖЕННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ КОНФЛІКТОГЕННОСТІ У ВОЇНСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ.....	5
1.1. Конфліктогенність: понятійне різноманіття у психологічній та конфліктологічній літературі.....	5
1.2. Проблема типології «конфліктної» та «конфліктогенної» особистості.....	7
1.3. Психологічні особливості службової діяльності моряків воєнно-морського флоту.....	12
Висновки по першому розділу.....	19
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРНО- ОСОБИСТІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК КУРСАНТІВ ВМС ОНМА.....	20
2.1. Організація та методи дослідження.....	20
2.2. Індивідуально-психологічні характеристики курсантів 1 курсу ВМС ОНМА.....	27
2.3 Індивідуально-психологічні характеристики курсантів 5 курсу ВМС ОНМА.....	41
Висновки по другому розділу.....	51
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ КОНФЛІКТОГЕННОСТІ КУРСАНТІВ ВМС ОНМА УКРАЇНИ.....	53
3.1 Характеристики конфліктогенності курсантів ВМС ОНМА.....	53
3.2 Рекомендації по корекції індивідуально-психологічних характеристик, сприяючих формуванню конфліктогенної особистості	72
Висновки по третьому розділу.....	76
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	82
ДОДАТКИ.....	87

ВСТУП

Станом на сьогоднішній день, у воєнний період становища нашої країни, підготовка висококваліфікованих офіцерських кадрів - одне з найважливіших завдань зміцнення оборонної могутності держави. За останнє десятиліття змінилося розуміння ролі людського фактору в професійній діяльності воєнних моряків : посилився інтерес до вивчення потреб судового спеціаліста, його ціннісних уявлень, соціально-нормативних установ. Професійна діяльність офіцера ВМС входить в групу професій з великою присутністю конфлікт - факторів.

Підвищена конфліктність діяльності офіцерів ВМС обумовлена її насиченістю такими конфлікт-факторами, як: інформаційне перевантаження, тривале психологічне напруження, потенційна загроза для здоров'я і життя, ймовірність фізичного нападу, тощо. Ці обставини висувають підвищені вимоги до стійкості офіцера. Якістю, яка обумовлює конфліктостійкість як професійно - значиму якість особистості, є конфліктогенність.

Дослідженнями конфліктності займалися багато вітчизняних і зарубіжних вчених: Є.В. Александрова, Г.М. Андреева, Н.Ф. Вишнякова, Ю. А. Зубок, Л. Козер, Л.А. Петровська, Є.С. Паніна, Я.А. Луп'ян, Дж.У. Скотт, О.В. Храмів, А.Г. Шестаків, П. Шейнів та інші.

Проблематику конфліктів у військово – морській діяльності розглядали такі вчені, як: А.Я. Анцупов, А.А. Урбанович, А.М. Шипілов, А.С. Кокін та інші.

Важливе місце серед причин, що призводять до відступів від військового порядку і правопорушень, належить різноманітним характеристикам особистості, серед яких конфліктогенність займає провідне місце. Конфліктогенність - це психологічна особливість індивіда, яка виявляється у тому, що він виступає як реальне або потенційне джерело міжособистісних конфліктів та інтегрує у собі совокупність психологічних

напружень. Така людина незручна в колективі і вона несе з собою руйнівну силу.

Однак, остаточне визначення концепта «конфліктогенність» у психологічній науці не сформовано, спеціальні дослідження характеристик конфліктогенної особистості офіцерів ВМС малочислені, неструктуровані та практично відсутні.

Таким чином, недостатній рівень теоретичної розробленості, необхідність вирішення прикладних питань профілактики і корекції конфліктогенності, як сукупності певних індивідуально-психологічних характеристик особистості, провокуючих конфліктну поведінку у військовому колективі обумовлюють вибір і актуальність нашого дослідження.

Мета дослідження полягає у визначенні психологічних характеристик конфліктогенної особистості.

Завдання дослідження:

1. Розглянути існуючу теоретичну та емпіричну інформацію за темою конфліктів та конфліктогенності як особистісної характеристики.
2. Дослідити індивідуально – психологічні характеристики особистості курсантів ВМС ОНМА України
3. Виявити характеристики конфліктогенності курсантів ВМС ОНМА України
4. Сформувати практичні рекомендації по корекції конфліктогенності для курсантів ВМС ОНМА України.

Об’єкт дослідження: конфліктогенність як особистісна властивість.

Предмет дослідження: психологічні характеристики конфліктогенної особистості курсантів ВМС ОНМА.

Методи дослідження:

1. Теоретичні: синтез та аналіз джерел з психологічної літератури
2. Психодіагностичні: методика багатофакторного дослідження особистості Р.Б. Кеттелла; багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (МЛО - АМ) О.М. Маклакова і С.В.

Черм'яніна; методика діагностики міжособистісних відносин Лірі; методика «Агресивна поведінка» (Є.П. Ільїн, П.О. Ковальов); тест - опитувальник К. Томаса на поведінку в конфліктній ситуації.

Методи математичної статистики: дані емпіричного дослідження підлягали порівняльному та кореляційному аналізу.

Опис вибірки: курсанти 1 та 5 курсів факультету ВМС ОНМА України.

База проведення емпіричного дослідження : ВМС ОНМА України.

Етапи дослідження: дослідження складалося із 4 етапів: підготовчого, методологічного, психодіагностичного та заключного. Проводилось на базі воєнно-морської академії України. Вибіркою були курсанти 1 курсу факультету ВМС, у кількості 32 особи чоловічої статі, у віці від 17 до 23 років, та курсанти 5 курсу, у кількості 32 особи чоловічої статі, у віці від 21 до 27 років.

Практична значимість дослідження полягає в тому, що отримані дані про конфліктогенність курсантів ВМС можуть бути використані психологами, викладачами, командирами підрозділів для прогнозу професійної успішності майбутніх офіцерів ВМС і формування військових підрозділів. Результати дослідження дозволять поглибити зміст діагностичної та консультативної роботи в процесі психологічного супроводу курсантів.

Апробація роботи була виконана на студентській конференції ОНУ ім. Мечникова на кафедрі соціальної психології 27 квітня 2017 року.

Структура тексту. Научна робота складається зі вступу, трьох розділів, 11 таблиць, 12 рисунків, висновків, списку використаних джерел – 80 та 8 додатків.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумок, можна зробити наступні висновки:

1. Проаналізувавши конфліктологічну та психологічну літературу, ми визначили, що конфлікт - це зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій (потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, соціальних установок, планів тощо) у свідомості окремо взятого індивіда, в міжособистісних взаємодіях та міжособистісних стосунках індивідів чи груп людей.

На відміну від конфлікту який має на увазі крайній випадок загострення протиріч, конфліктогенність – це сукупність напруг у різноманітних сферах життєдіяльності, які при конкретних умовах можуть призвести до конфлікту.

Спрямованість «конфліктогенної» особистості в основному включає егоїстичні мотиви, часто навіть мають неусвідомлений характер, що пов'язано з наявністю серйозних внутрішньоособистісних проблем.

Конфліктогенність воєнної людини – це цілісна відповідь особистості на вплив соціальної середовища у формі захисної реакції. У цьому зв'язку психологічної служби доцільно відбирати та формувати підрозділи на основі конфліктогенної сумісності воєннослужбовців.

2. Дослідивши індивідуально – психологічні характеристики особистості курсантів ВМС України, ми прийшли до висновку, що вибірка курсантів 1 року навчання та курсантів 5 року навчання за методикою Кеттела мають високі показники по шкалам товариськості, емоційної стабільності та нормативності. Але дані по низькому інтелекту, самоствердженню, підозрілості, тривожності, демонструють, що ці показники не знаходяться в межах норми та являються критично низькими, і як наслідок вони можуть впливати на рівень конфліктогенності вибірки.

В міжособистісних відносинах у досліджуваних курсантів можна спостерігати помірний результат по шкалі дружелюбності, та підвищений

результат за шкалою домінування. В характеристиках агресивності найбільш явно відстежується рівень непрямой вербальної агресії. За методикою на діагностування рівня адаптивності більшість курсантів мають помірний рівень адаптивних здібностей. Із стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях найбільш високі показники співпраці та компромісу, це свідчить про налаштування на дипломатичне вирішення конфліктів. Але також значна кількість курсантів обирають таку поведінку як суперництво. Це свідчить про схильність до конкурування, яке внаслідку може спричинити виникнення міжособистісних та міжкомандних сутичок.

3. Аналіз отриманих результатів дозволив виділити індивідуально – психологічні особливості, які сприяють формуванню конфліктогенної особистості. Для виявлення конфліктогенних особистостей, ми обрали шкали: нормативність, інтелект, самоствердження, чутливість, тривожність, емоціональна стабільність, самоконтроль та чутливість.

Конфліктогеною особистістю являється курсант з високим рівнем агресії, яку не вміє стримувати або сублімувати; низьким рівнем адаптивних здібностей, що заважає підлаштовуватися під незнайому обстановку та адекватно реагувати на стресові ситуації; низьким рівнем моральної нормативності; невмінням обирати продуктивні стратегії у конфлікті; низьким рівнем інтелекту; ярко вираженою жорстокістю через відсутність чутливості; низьким рівнем самоконтролю; схильністю до домінування; замкнутістю; потягом до самоствердження; емоціональною не стабільністю, яка помітна у кожній стресовій ситуації.

Всі показники проведених нами методик взаємопов'язані між собою в більшій, або меншій ступені і мають дуже значний вплив на формування усіх особистісних характеристик особистості курсантів. Але, важливо розуміти, що кожен з цих показників окремо не є критерієм конфліктогенної особистості та не робить особистість схильною до конфліктів. Але коли, при тестуванні особистісних характеристик, показники по виділеним у дослідженні шкалам виходять за межі норми по декільком,

або більше критеріям - це свідчить про конфліктогенність особистості.

Провівши порівняльний аналіз середніх показників курсантів 1 курсу та курсантів 5 курсу по конфліктогенним шкалам, ми можемо спостерігати тільки за шкалами «інтроверсія - екстраверсія» та «нормативність», що курсанти 1 курсу мають менш конфліктогенний результат, ніж курсанти 5 року навчання, але різниця в показниках є мінімальною. По іншим шкалам, таким як «емоціональна стабільність – емоціональна нестабільність», «інтроверсія – екстраверсія», «адаптивність», «стриманість», «інтелект», «тривожність», «дружелюбність» курсанти 5 курсу мають більш позитивні результати в порівнянні з 1 курсом. Тому ми можемо стверджувати, що в процесі дисциплінарного навчання, у курсантів змінюються психологічні характеристики особистості в менш конфліктогенному напрямку, роблячи їх більш адаптивними, стриманими, дружелюбними, інтелектуальними, емоціонально стабільними, тощо.

Заключним етапом емпіричного дослідження стало відокремлення конфліктогенних показників, за якими курсанти 1 року навчання та курсанти 5 року навчання мають критичні результати, а саме це показники низького інтелекту – 11 осіб на 1 курсу та 10 осіб на 5 курсі; жаги самоствердження – 12 досліджуваних на 1 курсі та 6 на 5 курсі; низької чуттєвості – 12 курсантів 1 року навчання та 8 досліджуваних 5 курсу, прагнення до домінування – 10 та 6 курсантів ; високого рівня агресивності – 9 курсантів 1 курсу та 8 курсантів 5 року навчання, та високого рівня тривожності – 14 на 1 курсі та 12 на 5 курсі. Саме ці показники потребують психологічної профілактики та корекції.

4. Завершальним етапом нашої наукової роботи, згідно з задачею дослідження стало формування практичної рекомендації по корекції вищепредставлених конфліктогенних показників, які притаманні курсантам ВМС ОНМА України. Корегування особистісних характеристик конфліктогенності вимагає комплексного підходу від психологів та офіцерів-керівників ВМС ОНМА України, який включає формування гуманних

нормативно-ціннісних орієнтирів особистості і колективу, розвиток адекватного ставлення до особистісних проблем, зміною способу сприйняття психотравмуючої ситуації, підкріплення неагресивних форм поведінки, а також зниження морально-психологічної напруженості в міжособистісних стосунках. Необхідно активізувати роботу психолога установи на індивідуальну профілактику та корекцію конфліктогенної поведінки курсантів; також важливо організовувати групову взаємодію за допомогою тренінгів, яка сприяє покращенню міжособистісних стосунків і формує гуманно-нормативні ціннісні орієнтири; для сприяння зниженню психологічних напруг військовослужбовців та рівня агресивності необхідно урізноманітнювати навчання у воєнно-морській академії засобами культурно-дозвілєвої та спортивної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов Ю.В. Конфликтный процесс и составляющие его понятия // Кентавр. 1994. - № 4. - 65 с.
2. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. -М.: Фонд «За экономическую грамотность», 1995. – 175 с.
3. Акімова Л.Н., Подшивалкіна В.І. / Л.Н. Акімова, В.І. Подшивалкіна. Методичні рекомендації з підготовки, оформлення та захисту кваліфікаційних робіт (курсівих, бакалаврських, дипломних, магістерських). - Одеса, 2010. - 82 с.
4. Акутина С. П., Хрустова Е. С. Психолого-педагогическая коррекция конфликтного поведения подростков, воспитывающихся в условиях учреждений интернатного типа // Молодой ученый. — 2015. — №8. — С. 837-840.
5. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. СПб., 2000. С. 19-34.
6. Анцупов А., Шипилов А. Конфликтология: учебник для вузов.- М: ЮНИТИ, 1999 С. 78 – 96.
7. Анцупов А., Ковалев В. Конфликты в подразделениях, основные способы их преодоления и предупреждения // Ориентир. №2. -2002.-С. 50-53
8. Анцупов А., Шипилов А. Конфликтология: учебник для вузов.- М: ЮНИТИ, 1999. С. 16-28.
9. Анцупов А.Я. Социально-психологические проблемы предупреждения и разрежения межличностных конфликтов во взаимоотношениях офицеров. Дис.докт.псих.наук. М.: ГАВС, 1993. С. 54-57.
10. Безносков С.П. Теоретические основы изучения профессиональной деформации личности. СПб., 1995, 212 с.
11. Берсенева Н.В. «Актуальные проблемы формирования профессиональной компетентности конфликтологов», выпуск 1, 2014. - 18 с.
12. Березіна тетяна Сергіївна – Методична розробка, 2013. С. 65-69

13. Бородкин Ф. М., Коряк Н. М. Внимание: конфликт! -Новосибирск: Наука, 1989
14. Белкин А.С., Жаворонков В.Д., Зимина И.С. Конфликтология: наука о гармонии. Екатеринбург: Глаголь, 1995
15. Богатырев Е.Д. Образ жизни военнослужащих вооруженных сил: сущность, противоречия, проблемы. М.; ГАВС, 1992. С.-18-45.
16. Броневецкий Г. А., Зуев А. М., Столяренко А. М. Основы военно-морской психологи, 1977 – 192 с.
17. Бондурка А. М., Друзь В. А. Конфликтология. Харьков, 1997. – 15с.
18. Болотов М.П. Акцентуации характера военнослужащих и их учет в деятельности должностных лиц подразделения. «Студенческий научный форум» 2012 г.
19. Буранов С. Конфликты в воинских коллективах // Ориентир. -2003. -№ 7. -118 с.
20. Буранов С. Национально-психологические особенности военнослужащих // Ориентир. 2003. - № 7. С.78-95.
21. Васильев Н.Н. Тренинг преодоления конфликтов. СПб.: Речь, 2002. - 35с.
22. Военная психология и педагогика: Учеб. пособие. М.: Совершенство, 1998.-304 с.
23. Герасименко И.Я., Юсупов Р.М. Социометрия конфликта. -СПб., 1994. – 33с.
24. Гоголкин А.А. Феномен девиантного поведения военнослужащих. СПб., 1997. С. 55-58.
25. Громова О. Н. Конфликтология: Учебное пособие. М., 1993. – 23 с.
26. Дружин В.В., Конторов Д.С., Конторов М.Д. Введение в теорию конфликта. М., 1989. -111 с.
27. Донченко А. М. Вопросы психологии и педагогики высшей военной школы: Курс лекций. Л.: ВАС, 1976.- 126 с.
28. Елкина Ю. А., Осьмук Л. А.,»Конфликтогенность социальной среды и ее поведение на человека»:Статья. 2015 г.

30. Емельянов С.М. Практикум по конфликтологии. СПб.: Питер, 2000
31. Зайцева Е.В. «Сущностные психологические характеристики конфликтов». Статья 2013.
32. Здравомыслов А. Г. Социология конфликта. М.: АО Аспект -Пресс, 1994. 21 с.
- 33.Иванова Е. Н. Эффективное общение и конфликты. — Рига — М.: Педагогический центр «Эксперимент», 1997
34. Истомина О. А. «Социально-психологические особенности морских экипажей в условиях длительных рейсов»: Статья. 2007
35. Капустина А. Н. Многофакторная личностная методика Р. Кеттелла СПб.: Речь, 2004. - 115 с.
36. Калюжный А.С. Конфликты в коллективах военнослужащих: Учебное пособие. Н. Новгород, 2004
37. Коваль А.Ш. Профилактика делинквентного поведения подростков: поиск метода/ А.Ш. Коваль // Матеріали V науково-практичної конференції «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України», ХНУВС. Харків. - 2013.
38. Коваль А.Ш. Профілактичні заходи по попередженню делінквентної поведінки підлітків. / А.Ш. Коваль // Наука і освіта. - 2009. - Спец. випуск «Психологія особистості: теорія, досвід, практика». - С. 201 – 205.
39. Козер Л. Функции социального конфликта. — М.: Идея-пресс,2000. С. 47-48.
40. Корчагина Н. Г, Роль самооценки и мотивации в развитии конфликтной личности, 2008
41. Крылов А. Н. — «Теория качки морского корабля» 1890. — 143 с.
42. Куликов Л.В., Иванов Е.А., Голобородько С.А. Психогигиена и психопрофилактика (часть II): Учебно-методическое пособие. СПб.: Санкт-Петербургский военный институт ВВ МВД России, 2003. - 84 с.
43. Лабунская В.А., Социальная психология личности в вопросах и ответах,1999. — 121 с.

44. Леонгард К. Акцентуированные личности. Киев, 1981. -54 с.
45. Левин К. Типы конфликтов. Психология личности: Тексты. М.,1982 – 54 с.
46. Метелкина Е. Р. Профилактика межличностных конфликтов в подростково-юношеской среде в условиях средне-специального образовательного учреждения // Молодой ученый. — 2015. — №3. — С. 813-815.
47. Малкіна-Пих. В. Р. Психосоматика. Довідник практичного психолога. С. 112-114.
48. Марищук В.Л., Евдокимов В.И. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса. СПб.: Дом, 2004
49. Михайловский В. Г. Акмеологические основы профессионального становления офицерских кадров: Монография. М.: РАГС, 1995.-260 с.
50. Монастырская Н. И. статья статья по социологии из научного журнала, 2015. – 115-116 с.
51. Муцынов С.С. Молодые воины: воспитание и адаптация в коллективе. М., 1989. С. 34 – 36.
52. Назыров Р.К. Отношение к болезни и лечению, конфликтность и копинг-поведение у больных неврозами. Автореф. дисс. . канд. психол. наук.-СПб.-1993.-20 с.
53. Обозов Н.Н. Психология конфликта и способы его разрешения. JL, 1991. – 37 с.
54. Осипов С.А. Педагогическая профилактика межличностных конфликтов в курсантских подразделениях первого года обучения в вузах внутренних войск МВД России. Автореф. дисс.канд. педагог, наук. -СПб., 2006.- 24 с.
55. Петровский В.А. Психология неадаптивной активности. М.: ТОО «Горбунок», 1992. - 224 с.
56. Пустовалов А.В. Настольная книга военного психолога-практика. М.: ВУ, 1996. - 294 с.
57. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика Методики и тесты

М.: Бахрах-М, 2011. – 45 с.

58. Рыбников В.10. Психологическое прогнозирование надежности деятельности и коррекция дезадаптивных нервно-психических состояний специалистов экстремального профиля. СПб.: СПб Университет МВД, 2000. - 205 с.

59. Рябинина Е. В. «Актуальные проблемы конфликтологии: теоретико-методологический анализ», выпуск 1, 2016. С. – 19 – 22 с.

60. Сапожников А. С. Психологические особенности конфликтогенной личности военнослужащего: Диссертация. 2006 – 194 с.

61. Савицкая А. С., статья «Средства массовой информации в ситуации конфликтного взаимодействия, выпуск 9, 2009 - 294 с.

Скотт Дж. Конфликты и пути их преодоления. Киев: Внешторгиздат, 1991

62. Собчик Л.Н. Методы психологической диагностики. – 56 с.

63. Сперанский В.И. Конфликтующие и конфликтогенные люди // Социально-политические исследования. 1998. -№ 4. С. - 166

64. Стрелков О. В., «Психологические аспекты профессиональной деятельности моряков»: Статья. 2010

65. Стрельников В. Особенности взаимоотношений в воинском коллективе // Ориентир. 2004. - № 7

66. Тренев Н.Н. Управление конфликтами. М.: ПРИОР, 2001.

67. Уткин Э.А. Конфликтология: теория и практика. М.: Тандем ЭКМОС, 2000

68. Ушаков И. Б. и др. Аппаратно-программные комплексы для медико-психологического обеспечения контроля надежности профессиональной деятельности человека в условиях высокого риска возникновения чрезвычайной ситуации // Безопасность жизнедеятельности. 2004. № 3.

69. Хасан Б.И. «Конструктивная психология конфликта» - СПб:Питер. 2003

70. Фернхем А., Хейвен П. Личность и социальное поведение. -СПб.: Питер, 2001. - 368 с.

71. Филонов Л.Б. Психология развития контакта между людьми в условиях

- затруднительного общения: Автореф. дис. д-ра. психол. наук. -М., 1985.-34 с.
72. Хасан Б.И. «Конструктивная психология конфликта» - Спб:Питер. 2003
73. Хасан Б. И. Психотехника конфликта: конфликтная компетентность. - Красноярск: Изд-во КрасГУ, 1996
74. Хасан Б.И. Конфликт и его разрешение — условие реального самоопределения // Проблемы самоопределения молодежи. Красноярск, 1987
75. Хьелл Л., Зиглер Д. Теория личности. СПб., 1999. – 57 с.
76. Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности. М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1999. - 412 с.
77. Шейнов В.П. Конфликты в нашей жизни и их разрешение. Минск: Амалфея, 1996.
78. Шеренговський Д. В. «Поняття та сутність конфліктогенності міжнародних систем», - 11 с.
79. Cloninger S.C. Theories of personality: understanding persons. -3rd ed. Prentice Hall. New Jersey, 2000. – 43 с.
80. Rogers C. R. A client-centered therapy // I. L. Kutash & A. Wolf (Eds.), Psychotherapists casebook: Therapy and technique in practice (p. 197208). — San Francisco: Jossey-Bass. C. - 134 – 135.